

FUNCTIONAL UNDERSTANDING OF BOOKS AND TEXTS

Umida Jalolidinova Nurmatova

SamDU doctoral students

E-mail: umidaxonnur2008@mail.ru

Abstract: The article analyzes the essence and content of the book, the reading process and the features of understanding the text in terms of space and time. The process of comprehension, interpretation of the text, which is one of the important factors in understanding the essence of reading a book, was considered on the basis of socio-philosophical ideas.

Keywords: book, text, text comprehension, comprehension, text comprehension, reading, reading technology.

КИТОБ ВА МАТНИИ ФУНКЦИОНАЛ АНГЛАШ

Нурматова Умида Жалолидиновна

СамДУ докторанти

E-mail: umidaxonnur2008@mail.ru

Аннотация: Мақолада, китобнинг моҳияти ва мазмуни, мутолаа жараёни ҳамда матнни тушуниш хусусиятлари макон ва замон нуқтаи назаридан таҳлил қилинган. Китоб ўқиш унинг моҳиятини англашнинг муҳим омилларидан бири бўлган матнни идрок этиш, тушуниш, талқин қилиш жараёнлари ижтимоий – фалсафий фикрлар асосида кўриб чиқилди.

Калит сўзлар: китоб, матн, матнни идрок этиш, тушуниш, матнни тушуниш, ўқиш, мутолаа технологияси.

ФУНКЦИОНАЛЬНОЕ ПОНИМАНИЕ КНИГИ И ТЕКСТА

Нурматова Умида Джалалидиновна

Докторант СамГУ

E-mail: umidaxonnur2008@mail.ru

Аннотация: В статье анализируются сущность и содержание книги, процесс чтения и особенности понимания текста с точки зрения пространства и времени. Процессы восприятия, понимания, интерпретации текста, являющегося одним из важных факторов понимания его сущности, чтения книги, рассматривались на основе социально – философских взглядов.

Ключевые слова: книга, текст, понимание текста, понимание, понимание текста, чтение, технология чтения.

Ижтимоий ҳақиқат объекти сифатида китобнинг моҳияти ва мазмуни муаммолари тобора долзарб бўлиб қолмоқда. Мамлакатимиз раҳбарининг китоб, китобхонлик маданиятини яхшилаш тўғрисида куюниб гапираётганликларининг чуқур фалсафаси бор. Чунки, “китоб бахт ва қудратли истикбол йўлида одамзод яратган, эҳтимол энг мураккаб ва мўжизалар ичидаги энг буюк мўжизадир. Одамзод яратган мўжизаларнинг мўжизаси китоб – дунё ҳаётига доир жами билимларни, жаҳон ақлий камолотининг бутун тарихини, ер қурраси халқларининг тарихий меҳнати ва тажрибасини ўзида мужассам этади. Китоб инсоният маънавий кучларини янада ўстиришнинг энг қудратли қуролидир”. [1] Шу билан бирга, китоб ўқиш унинг моҳиятини англашнинг муҳим омилларидан бири

бу матндир. Қолаверса, матннинг аниқ концепциясини таҳлил қилиш, аниқ равшанликка қарамай, муайян қийинчиликларни келтириб чиқаради. Албатта, сўнгги йилларда турли фан соҳа мутахассислари томонидан матнни ўрганиш бўйича катта ишлар амалга оширилди, шунга қарамай, уни илмий ҳодиса сифатида фалсафий таҳлил қилиш жуда долзарб вазифа ҳисобланади.

Китобни мутолаа қилиш жараёнининг ўзидаёқ инсоннинг онги ва дунёқараши шаклланиб боради. Уни такрор ва такрор ўқиш давомида эса янгидан янги уфқлар кашф этилади, ҳар гал уни қайта мутолаа қилган инсон ундан ўзгача таассуротлар олади. Маълумотларга қараганда, Фаробий Арастуниинг “Жон ҳақида”, деб номланган асарига ўз қўли билан “Мен бу китобни 200 марта ўқидим”, деб ёзиб қўйган экан. Китоб онг ва қалб эҳтиёжини қондирувчи омил сифатида инсон руҳини тарбиялайди, шахсни шакллантиради. Китоб одамдан мутолаада нафақат кўз ва ақл, шунингдек, кўнгил ҳам бирдек иштирок этишини талаб қилади. Китоб ўқишдан мақсад ақл-тафаккур билан уни мантиқий муҳокама этишигина эмас, балки чин юракдан завқланиш, таъсирланиш, ўзликни, ҳақиқатни излаб топиш ҳамдир. Файласуф Ян Миндан дўсти сўрабди: “Китоб ўқигандан сўнг ҳеч нарса ёдда қолмаса нима қилмоқ керак?”. У “Уни тушунмоқ керак, ёдлаш шарт эмас. Тушунмоқ зарурияти ҳам иккинчи даражали нарса. Энг аввало, китобнинг асосий моҳиятини англамоқ жоиз”, деб жавоб берибди.[2]

Қолаверса, А.Умаров таъкидлаганидек, китоб мутолаа қилиш жараёнида, матнни тушуниш (қабул қилиш)нинг тавсифи ўқиш самарадорлигини ташкил этади. Мазкур самарадорлик матн омиллари, ўқиш шарт – шароитлари каби ташқи (объектив) омилларга боғлиқ бўлади ҳамда матн мазмуни ва ўқиш жараёни, ўқиш тажрибаси муносабатлари каби ички (субъектив, шахсий) омилларга ўз таъсирини кўрсатади.[3]

Профессор Н.А.Шермухамедова таъкидлаганидек, “Матнни тушуниш тайёр натижа эмас, балки диалектик жараён, турли маданий дунёлар диалоги, “ўзининг – ўзганинг” (Бахтин) маънолари тўқнашуви натижаси, матн, шахс ва маданиятлар диалоги”.[4] Аввало шуни айтиш жоизки, матн сўзи ҳам ўзига яраша кўп маъноли. Филологик таълимда унинг маъноси уч хил изоҳланади. Биринчи изоҳ анча умумий: матн нутқ жараёнининг онгли суръатда ташкил этилган натижаси, муайян мазмунни ифода этиш учун муайян шаклга киритилган фикр. Иккинчи таърифда матн лингвистика объекти, кўп ҳолларда жумла доирасида чекланади, дейилган. Учтинчиси эса, қисқа ҳамда лўнда: матн-нутқий асар.

Шу маънода, таъкидлаш жоизки, ўқишнинг интим табиати, уни тушуниш нафақат матнни, балки унинг муаллифи ва ўқувчисини, яъни жараённинг барча иштирокчиларини ҳар томонлама ўрганишни талаб қилади. Албатта, ўқиш жараёни аниқ принципга асосланади: ўқиш - бу белгиларни тан олиш, матнни идрок этиш. Бироқ, бу асос фақат механик ўқиш учун етарли. Чуқур, ижодий ўқиш ўқувчи шахсиятининг бутун психофизиологик аппаратини ўз ичига олади. Шуни таъкидлаш керакки, ҳам механик, ҳам ижодий ўқиш тушунчаси (ва уларнинг фарқи) энг қадимги даврлардан мавжуд бўлган. Айтиш мумкинки, китобхоннинг индивидуал ҳолатига қараб ҳар бир матнни ўзига хос тарзда ўқийди. Албатта, ўқиш сифатига муаллиф ва ўқувчи ўртасидаги ички муносабатлар (яқинлик ёки аксинча, қарама-қаршилик) ҳам таъсир қилади.

Китоб ва матнни функционал англашда мутолаа технологияси ҳам муҳим аҳамиятга эга. Мутолаа технологияси китобхон томонидан матнни ўзлаштириш усуллариини англашиб, бу жараён сифат ва миқдор йўналишларига эга. Китобхон томонидан матннинг қанчалик сифатли ўзлаштирилганлиги унинг матн мазмунини қанчалик даражада англаганлиги ҳамда анланган тушунчаларни ҳаётга татбиқ қила олишига боғлиқ. Мутолаа технологиясининг миқдорий жиҳати эса, китобхоннинг тез ёки секин ўқишида намоён бўлади. Тез ўқишнинг мутолаа ҳодисасидаги аҳамияти юқоридир. Маълумотларга кўра, китоб секин ўқилганда 100 фоиз матн тушунилмайди, фақат 60 фоиз анланади, аксинча, тез ўқилганда матннинг 80 фоизи тушунилади. Хусусан, биз сўровномада иштирок этганларга мурожаат қилганимизда 27.2 фоизи тез ўқишни, 48.5 фоизи секин ўқишини билдиришган. Ваҳоланки, тез ўқиш технологияси самарали ҳисобланади.

Шу билан бирга, мутолаа жараёнида шахснинг оператив хотираси ҳамда диққатининг муҳимлиги шаклланади. Техник кўникмалар ўқувчига китоб билан чуқурроқ ишлашига ва уни яхши эслаб қолишига ёрдам беради. Шунинг учун бундай кўникмалар қанча кўп қўлга киритилса, одам

шунчалик тез ўқийди ва ўқиганларини у шунчалик яхши қабул қилади ва ўзлаштиради. Демак, ўқишни идрок этиш тезлиги ва даражаси ҳар куни оширилиб борилиши керак.

Умуман айтганда, китобларни ўқиш, идрок этишнинг барча бошқа жараёнларидан деярли кўпроқ, фикр ва хаёлотни ривожлантиради, бу эса шахснинг ривожланиши учун жуда муҳимдир.

Мулоҳазаларимиздан хулоса қиладиган бўлсак: **биринчидан**, матн бир хил характерга эга ва китоб бир хил табиатга эга. Ахир, матн маданиятдан жамиятга моддий (матндан ташқари) элементларсиз ўтиши мумкин эмас. Китоб, ўз ғоясига кўра, нарсага айланиш ва шу янги табиат билан жамиятга кириш учун маданий табиат элементларидан (биринчи навбатда матннинг ўзи) иборат. Бинобарин, китобдаги матн ҳам жамиятга, ҳам маданиятга тегишли - бу орқали у тушуниш ва фойдаланишга тайёрланади; **иккинчидан**, хатоларсиз тўғри тезкор ўқиш – ўқилганларни онгли идрок этишни ифодаловчи ва таъминловчи ўқиш тезлиги, тушуниб ўқиш (онглилик, анланганлик) эса китобхон томонидан ўқилган матннинг ҳақиқий мазмунини тушуниш, асарнинг ғоясини, образларини ва бадиий восита сифатидаги ролини тўғри англаш, шунингдек, ўқувчида муаллиф томонидан тасвирланган ҳолатларга тўғри муносабатни шакллантиради; **учинчидан**, китоб ўқиши билан одам ақлий иш билан шуғулланади: матндаги мавҳум белгиларни аниқлайди, уларни ўзи учун тушунарли нутққа айлантиради, уни ўзига ўзи айтади. Китоб тили инсоннинг ички тилига таржима қилинади ва унинг фикрлаш қисмига айланади; **тўртинчидан**, китобни фаол тарзда ўқиш лозим. Бу максимал тарзда тезлик билан ўқиш керак дегани эмас. Мутолаа жараёнида бутун матнни самарали ўзлаштириб олиш мумкин бўлган тарзда ўқиш керак. Фаол ўқиш жараёни матнни субстанционал моҳиятини эслаб қолишга ва тушунишга қаратилиши зарур. Муҳими қанчалик кўп китоб ўқиш эмас, балки қанчалик англаб тушуниш, олинган билимларни амалда қўллаш муҳимдир.

Адабиётлар рўйхати:

1. Тоҳир Малик. Одамийлик мулки (ахлоқ китоби) Иккинчи китоб. Инсон бахтли бўлиш учун яралган. –Т.: “Sano-standart” нашриёти. 2018.203-бет.
2. Китоб – онг ва қалб эҳтиёжи. Маърифат газетаси. 2021 –йил 27-январ, №4(9329) 4-бет.
3. Умаров А. Мутолаа маданияти: шахс, жамият, тараққиёт. Т.: “Фан” нашриёти, 2004. 98 - бет.
4. Шермухамедова Н.А. Фалсафа ва фан методологияси. Тошкент, 2005. 317 - бет.